

УДК 94 (477.82-21Горохів)''14/16''
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2022.54.11603>

ВОЛИНСЬКЕ МІСТЕЧКО ГОРОХІВ У XV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст. (ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ)

Андрій ЗАЯЦЬ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна
e-mail: andriy.zayats@lnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

Простежено витоки міського статусу Горохова та шлях входження його до володінь князів Сангушків, а у подальшому до Кіліяна Вільгорського. Показано механізм залюднення міста та його межі. Незначна численність населення Горохова дозволяє класифікувати його як мале місто (містечко). Горохів мав замок, а укріплення міста було дерев'яно-земляним. Місто мало дві брами, а основна маса будівель була дерев'яною. Дещо кращі будинки знаходилися на ринку, де була ратуша. Серед культових споруд Горохова фіксуються: церква, костел, синагога. У місті діяв єзуїтський колегіум. Міське самоврядування забезпечувалося привілеєм на магдебурзьке право (1600 р.). Чисельність райців та лавників була традиційною для волинських міст. Розкрито значення торгів та ярмарків у економічному житті Горохова. З'ясовано, що місто неодноразово віддавали в оренду та заставу. Проаналізовано непрості стосунки міщан із шляхтою. Соціально-економічний рівень розвитку Горохова в поєднанні з освітніми і культовими спорудами у місті надавали йому певних рис центру округи.

Ключові слова: Волинь, Горохів, Сангушки, магдебурзьке право, міщани.

Археологи засвідчують існування на території Горохова руського городища¹, але вперше у збережених писемних документах про поселення мовиться під 1450 р. Того року великий князь литовський і король польський Казимир IV надав маєток Горохів Олізару Шиловичу². Особа отримувача була відомою на Волині. Його батько, Гаврило Шило (Шилович), походив з давнього роду Кирдійовичів, закоріненого ще у часи Галицько-Волинського князівства³. Олізар Шилович був одружений з Феодорою, дочкою відомого кременецького старости Юрші. Для Феодори шлюб з Олізаром Шиловичем був другим, а від першого чоловіка,

¹ Археологічні пам'ятки Волинської області (матеріали до "Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область"), упорядники Микола Кучинко, Григорій Охріменко, Олексій Злагогорський. (Луцьк: Вежа-Друк, 2017), 48.

² *Акты, относящиеся к истории Западной России.* (СПб: В типографии Эдуарда Праца, 1846), т. 1 (1340–1506), 68; Lietuvos Metrika. Užrašymų kn. 3, parengė L. Anuzyte ir A. Baliulis. (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998), kn. nr. 3: (1440–1498), 59.

³ Oskar Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka.* (Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915), 221–222.

князя Михайла Степанського, у неї була дочка Марія⁴. У листопаді 1487 р. Феодора свідчила, що чоловік, покидаючи цей світ, записав їй Горохів із присілками, які тепер вона уступає великому князю⁵. У червні 1496 р. великий князь литовський Олександр на прохання володимирського намісника Василя Богдановича Хребтовича надав йому Горохів з присілками “до воли”, а в березні 1501 р. у повне володіння⁶. У липні 1545 р. Анна Василівна Хребтовичівна, дружина князя Андрія Михайловича Сангушка, записала своєму сину Олександру замок і місто Горохів із присілками⁷. З того часу маєток став власністю князів Сангушків.

Лев, син Олександра Андрійовича, у тестаменті від 23 січня 1571 р. обумовлював, що якщо його син Григорій помре не досягши повноліття, а чи не матиме нащадків, то міста Горохів, Камінь і Кошер із присілками дістануться Роману Федоровичу Сангушкові⁸. Того ж 1571 р. і Роман Федорович, і Лев Олександрович померли, натомість Григорій Львович вижив і успадкував Горохів, яким володів до своєї смерті в 1602 р. У січні 1594 р. князь Григорій Сангушко вніс до луцької земської книги запис, яким визнав свою дружину Софію (дочку князя Щасного Ярославича Головчинського) співвласницею Горохова та сіл Старий Горохів, Рачин, Марковичі, Озерці, Підліски, Старий Став, Деречин, Завидів та Луневка. У записі князь зазначав, що “она тых всехъ вышей помененыхъ добръ моихъ за живота моего весполек и заровно в одном местцу зо мною и однакою згодною и сполечною владзою и шафунком держати и вживати и тым всемъ, яко пани, редити, справовати и з нихъ пожитки вшелякие, якие колвекъ будут, и теперъ сущ, брати маеть”, а по його смерті власне дружина має успадкувати згадані маєтки, з цієї причини князь відмовляє у праві спадкування своїм братам та сестрам⁹.

⁴ Володимир Собчук, *Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.* (Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2014), 110, 148.

⁵ *Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie*. Wydanie nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka. (Lwów: Z drukarni instytutu Stawropigiańskiego, 1887), т. 1 (1366–1506), 240.

⁶ *Акты, относящиеся к истории Западной России*. (Москва: Нестор-История, 2012), т. 1(6). Сборник документов канцелярии великого князя литовского Александра Ягеллончика, 1494–1506 гг. Шестая книга записей Литовской метрики, 113, 289; Lietuvos Metrika, parengė A. Baliulis. (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007), кн. nr. 6: (1494–1506), 128, 261.

⁷ *Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie*. Wydanie nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka. (Lwów: Z drukarni instytutu Stawropigiańskiego, 1890), т. 4. (1535–1547), 430.

⁸ *Ibid.* Lwów, 1910, т. 7. (1554–1572), 385; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України. ф. 2, спр. 22295, арк. 2.

⁹ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДАК України), ф. 26, оп. 1, спр. 9, арк. 277–277 зв.

По смерті весною 1602 р. Григорія Сангушка Горохів успадкував його син Адам-Олександр, який володів містом понад 40 років. В одній зі справ за липень 1605 р. тимчасовим власником Горохова виступає саноцький староста Станіслав Мнішек, а його урядником якийсь Самуель. Ймовірно, що він тримав місто в оренді чи заставі, хоча до цього не дуже в'яжеться вислів самого Мнішка: “*в маетности моей горуховьской*”¹⁰. У березні 1645 р. Сангушко з дружиною Катериною Уханською за 80 тис. зол. продав Горохів із селами Старий Горохів, Скобелка, Озерце, Рачин, Старий Став шляхтичу Кіліяну Вільгорському. Возний Миколай Горлович свідчив у Луцькому гроді, що 31 березня 1645 р. ув'язав нового власника у володіння, а міщанам та селянам, яких для цього зібрали, оголосили про зміну власника¹¹. Водночас 1 липня 1645 р. возний Андрій Доманський свідчив у Луцькому гроді, що ще 11 липня 1644 р. з двома шляхтичами у справі Прокопа Людзицького та його дружини Олександри з Вільгорських їздив із гродським декретом до Кіліяна Вільгорського як нащадка покійного луцького войськового Олександра Вільгорського для відібрання 20 тис. зол., які той заборгував, або ув'язання в Горохів¹². Зважаючи на цю інформацію, можемо припустити, що К. Вільгорський, з невідомих нам причин, міг дещо раніше володіти Гороховом.

Міські книги Горохова не збереглися, хоча згадки в джерелах про міських писарів дозволяють обгрунтовано припустити їх ведення¹³. Розпорошені відомості про Горохів містяться у луцьких та володимирських гродських і земських книгах, а також у Литовській метриці (Москва) та фондах Головного архіву давніх актів (Варшава).

Локаційного привілею на заснування міста виявити не вдалося, але від 1545 р. Горохів згадується як місто із замком¹⁴. Відомі випадки втеч селян до Горохова¹⁵. Поселялися в місті і шляхтичі. У серпні 1620 р. князь Адам-Олександр Сангушко подарував Юрію Шимковичу-Шклинському земельну ділянку (плац) площею 20 сажнів у ширину і 25 у довжину (приблизно 30 на 38 метрів) з правом звести дерев'яний чи мурований будинок. Князь увільнив набувача з-під влади як своєї, так і нащадків, а також від сплати податків та

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 75, арк. 171 зв.

¹¹ Там само, спр. 241, арк. 491 зв. 494 зв. У квітні 1637 р. Кіліян Вільгорський згадується як підстароста володимирський, а у січні 1653 р. як волинський підчашій. Там само, спр. 215, арк. 85–85 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 72, арк. 34 зв.

¹² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 242, арк. 544–547 зв.; спр. 243, арк. 411–412 зв.

¹³ Там само, спр. 76, арк. 84 зв. (1606 р., Ян Клопотовський); спр. 103, арк. 837 зв., 998; спр. 104, арк. 988; спр. 107, арк. 195, 321 (1616–1617 рр., Томаш Комельський); спр. 172, арк. 181 зв.; спр. 216, арк. 768 зв. (Миколай Хоринський).

¹⁴ Л. Гайдай помилково подає 1571 р. як рік початку міського статусу Горохова (Лідія Гайдай, “Горохів середньовічний”, *Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність)* (Рівне, 1993): 93.

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 98, арк. 656 зв. (3 с. Порванча до Горохова у 1614 р. втекло троє селян, підданих Федора Порванецького).

виконання повинностей. Ю. Шимковичу-Шклинському та його наступникам було дозволено вільно розпоряджатися тим плацом і майбутніми будівлями. Зважаючи на те, що дотримання цих дозволів обумовлювалося закладом у 500 зол., можемо припустити, що з боку князя це була плата за якусь заборгованість перед шляхтичем¹⁶. Невдовзі Шимкович-Шклинський продав набуту власність Андрію Підгороденському, а в липні 1627 р. той своєю чергою відпродав “двор з пляцом, кгрунтомъ и зо всимъ будованьемъ” шляхетному Андрію Чосновському і його дружині Федорі з Ружинських. Сума трансакції вказана не була, як і не обумовлювалося, що це зроблено з дозволу князя¹⁷.

Горохів, як і більшість тогочасних міст, мав окреслені міські межі. У вересні 1583 р. князь Марко Сокольський скаржився на переорювання меж Горохова із селом Бозовим, яке належало йому, а возний Іван Жуковецький свідчив, що бачив межу “которая, дей, делила кгрунт божовский от кгрунту гороховского”¹⁸. У серпні 1601 р. Раїна Гнівошівна Стрижевська, дружина покійного Івана Григоровича Гулевича-Піддубинського, оскаржувала горохівського вйта Омеляна Никифоровича за розкопування копців, що відділяли землі с. Гугів від Горохова¹⁹.

У першій половині XVII ст. Горохів за чисельністю населення був малим містечком. 1629 р. у ньому налічувалося 152 будинки, з яких чотири були шляхетськими; 18 знаходилися на передмісті “Завалля” і 44 на передмісті “за мостом”²⁰. Більшість дослідників міста з такою кількістю будинків зараховують до умовної категорії малих міст²¹. Щодо чисельності мешканців в одному будинку побутують різні думки. Микола Крикун схильний до коефіцієнту 6,5 осіб на будинок²². Ірина Ворончук обгрунтовує міський коефіцієнт у 8,5²³. Якщо

¹⁶ ЦДІАК України, ф 25, оп. 1, спр. 122, арк. 541–541 зв.

¹⁷ Там само, спр. 157, арк. 427 427 зв.

¹⁸ Там само, спр. 30, арк. 394 зв.

¹⁹ Там само, спр. 62, арк. 658 зв.

²⁰ Там само, спр. 170, арк. 50 зв. 51.

²¹ Див.: Анатолий Грицкевич, *Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории городов)*. (Минск: Наука и техника, 1975), 37; Зиновий Копыцкий, *Экономическое развитие городов Белоруссии XVI – первой половины XVII вв.* (Минск: Наука и техника, 1966), 27, 29; Петр Сас, *Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI вв.* (Киев: Наукова думка, 1989), 21–22; Stanisław Alexandrowicz, “Zaludnienie miasteczek Litwy i Białorusi w XVI – pierwszej połowie XVII wieku”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 27. (1966): 38; Zofia Kulejewska-Topolska, “Oznaczenia i klasyfikacje miast w Dawnej Polsce (XVI–XVII w.)”, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2 (1956): 259; Idem. *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVII wieku*. (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1964), 51, 53.

²² Микола Крикун, “Чисельність населення Волинського воєводства у другій чверті XVII століття”. Його ж. *Воєводства Правобережної України у XVI–XVII століттях. Статті і матеріали*. (Львів: УКУ, 2012): 231.

²³ Ірина Ворончук, *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*. (Київ: Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії, 2012), 324, 439.

урівноважити ці два показники і прийняти середній коефіцієнт у 7,5 осіб на один будинок, отримаємо чисельність населення Горохова станом на 1629 р. майже у 1140 осіб.

Щодо топографії міста, то з огляду на фрагментарність джерел можемо говорити лише про окремі складові міської території. У Горохові був замок, який, як згадувалося вище, вперше фіксується разом з містом у 1545 р. У 1571 р. в замку було 5 великих і 10 менших гармат, 50 гаківниць, 100 рушниць, 30 шишаків, 10 прилбиць (забрал), 20 панцирів, 12 рогатин, 8 бехтерів (кірас), 8 сагайдаків та 10 шабель²⁴. При замковій брамі сторожову службу несли гайдуки²⁵, а від 1600 р. на замкового сторожа міщани щорічно давали 20 зол.²⁶

Місто мало дерев'яні укріплення та дві брами²⁷. Надаючи в 1600 р. місту магдебурзьке право, князь Григорій Сангушко зазначив, що:

“мещане наши горуховские водлугь вымиру и цирклю им указанного место все и передместье до купы знести и спровадити [мают]. Такъ же фольварки вси и огороды з места вынести и то за местомъ и передместемъ будоват, а дома в ринку уездные, порядные мети мают, а тые, што загородниками называны были, зас в улицах се будовати мают. А сполне вси место в коло порядне валом окопаты, осьпати и высоко выставити, одернити, а потомъ парканами и баштами умоцнити. Такъ же стрелбою великою и малою, порохами и кулями, и иными до обороны належачими [...] опатрити мают”²⁸.

Горохів мав ринок²⁹. Ратуша, можливо, була двоповерхова. Доказом цього є уривок документу, в якому міщани свідчили про ув'язненого ними шляхтича Станіслава Олізаровського, якого “на ратушу через одну ноч на горе на местцу поцтивомъ затримали”³⁰. Якими були міщанські будинки не знаємо, та оскільки Горохів був малим містом, то, вочевидь, переважали дерев'яні будівлі. Підтвердження цьому знаходимо в описі будинку одного з міщан, можливо, навіть шляхтича “дом славного Криштофа Вербовского, мещанина горуховского, снопками соломяными пошитый и накрытый”³¹. Зважаючи на дерев'яну забудову міста і небезпеку пожежі, при будинках міщани утримували “драбини и бочки з водою для огня, яко то в тую сушу приготованные”³². Це не завжди рятувало,

²⁴ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 9, арк. 728.

²⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 97, арк. 327 зв. (возний у квітні 1614 р. свідчив “в месте Горухове в замок горуховский в браму уткнулем и гайдуком, стоячим двом оповедилом”). У 1604 р. згадується замковий сторож. Там само, спр. 70, арк. 53.

²⁶ Там само, спр. 154, арк. 825 зв.

²⁷ Там само, спр. 110, арк. 639 (1618 р.); спр. 252, арк. 919 зв. (1646 р.)

²⁸ Там само, спр. 154, арк. 823 823 зв. Польський переклад цього привілею з книги житомирського магістрату кінця XVIII ст. Див.: *Архив Юго-Западной России*, ч. 5, т. 1. (Київ: В університетській типографії, 1869), 91 97.

²⁹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 1273 (1585 р.).

³⁰ Там само, спр. 103, арк. 907 (1616 р.).

³¹ Там само, спр. 119, арк. 174 (1620 р.).

³² Там само, спр. 211, арк. 792.

бо в 1632 р. вигоріло все місто³³. Станом на 1629 р. у Горохові фіксуються шпиталь та два костельні будинки, в одному з яких мешкав органіст³⁴, єзуїтський колегіум³⁵ та єврейська школа³⁶. Поборовий реєст 1570 р. подає відомості про 6 ринкових і 18 вуличних будинків та 26 “халуп убогих”³⁷. Поборові реєстри 1580 й 1583 рр. згадують 40 будинків, 60 загородників, 5 коморників та священника³⁸.

У місті був костел. На відміну від батька, який сповідував православ'я³⁹, Адам-Олександр Сангушко став католиком і всляко сприяв закріпленню цієї конфесії у Горохові. Коли закладено костел не відомо, але під 1618 р. уже згадується пробоц горохівський та канонік і офіціал луцький Бальтазар Тишка, який отримав у заставу за 2000 зол. с. Підліски⁴⁰. У квітні 1619 р. князь Адам Сангушко разом зі своєю дружиною Катериною з Уханських відписав костелові двір, фільфарок і с. Завидів; двір, фільфарок і с. Підліски (з підданими та їхніми повинностями), 5 волок у с. Старий Горохів (дві з яких було виділено на двір, а на решті сиділи селяни), десятину з певних “ролей” і 500 зол. із доходів міста⁴¹. У липні того ж року вікарій костела Адам Масловський і ксьондз Петро Брохіус та пробоц Б. Тишка квитували Сангушка за перші 100 зол.⁴² У березні 1621 р. Тишка скаржився, що піддані Симона Бобицького з с. Козятин неодноразово вирубували дерева в отриманих костелом від Сангушка деречинській і завидівській дібровах⁴³. Село Деречин горохівському пробоцству князь записав ще у тестаменті з 1614 р.⁴⁴ Михайло Мишка-Холоневський із дружиною Анастасією тримали в заставі за 5 тис. зол. у Станіслава Млодзіловського і його дружини Маруші с. Старий Став. За таку ж суму вони передали це поселення ксьондзу Григорію Нуринському⁴⁵. У липні 1626 р. Сангушко надав горохівським єзуїтам в особі ксьондза Нуринського с. Старий Став з усіма доходами та повинностями⁴⁶. У січні 1626 р. Сангушко надав фундуш

³³ ЦДІАК України, ф. 25, спр. 181, арк. 548 зв.; спр. 184, арк. 72. (“місто Горуховь годин две в ноч згорело [...] не толко дома, але и шпитал и коморы вси в рыньку всихъ мешчанъ”).

³⁴ Там само, спр. 170, арк. 50 зв.

³⁵ Там само, спр. 149, арк. 854 зв. 856 (1626 р.). Ректор Григорій Нуринський.

³⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 1093 зв. (1635 р.).

³⁷ *Źródła dziejowe*, t. XIX: *Ziemie ruskie. Wołyń i Podole*. (Warszawa: Skład główny w Księgarnie Gebethnera i Wolfá, 1889), 18.

³⁸ *Ibid.*, 86; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, № 31, k. 526.

³⁹ ЦДІАК України, ф. 27, оп. 1, спр. 14, арк. 300. У тестаменті від 20 вересня 1601 р. князь зазначив: “а иж розное вери малжонька моя ест зо мною, tedy церквей во всих маетностях моих нигде псовати и пустошити и на свою веру оных оборочати не маеть и моцы мети не будеть”.

⁴⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 110, арк. 656 зв.

⁴¹ Там само, спр. 111, арк. 423 424; спр. 112, арк. 87–96 зв.

⁴² Там само, спр. 112, арк. 243 243 зв.

⁴³ Там само, спр. 120, арк. 577 (вивозили від декількох десятків до 200 возів дерева).

⁴⁴ Там само, спр. 95, арк. 367 зв.

⁴⁵ Там само, спр. 149, арк. 854–зв. 856.

⁴⁶ Там само, спр. 151, арк. 38–39 зв.

горохівському костелові⁴⁷, ординацію для якого князь вписав до книг у Володимирському гроді в жовтні 1637 р.⁴⁸. В одному з документів з квітня 1636 р. згадується “дом, въ котором органиста мешькаль, и дети шляхецкие, для наукъ вызволеныхъ одданые до школы, учил”⁴⁹. У березні 1641 р. горохівський пробощ Флоріан Калиновський скаржився на холмського мечника Томаша Ємеліту за борг у 7 тис. зол.⁵⁰. З переходом міста до Кіліяна Вільгорського підтримка костелу, очевидно, ослабла, бо в листопаді 1646 р. пробощ Калиновський скаржився на нього і вїйта Яна Омеляновича за недопуск його до с. Підліски, що належало храмові. Крім того Вільгорський фактично “вибив” пробоща з володіння селом, забравши з села зерно, худобу, реманент, речі, одержу. Пробоща цілий тиждень не випускали з Горохова, не продавали йому харчів, лише парафіяни приносили йому їжу. Свої збитки скаржник оцінив у 10 тис. зол.⁵¹

Основи міського управління та самоврядування Горохова значною мірою були закладені привілеєм Григорія Сангушка від 27 липня 1600 р., що був підтверджений 10 березня 1601 р. королем. Князь звільняв міщан від влади урядників та їхніх судів і штрафів. До міського уряду повинні обиратися люди чесні, добрі, обізнані із правом, осілі у місті та “*права майдебурского присягли*”. Вибори провадилися щороку в день Св. Мартина (11 листопада); урядники під присягою зобов’язувалися звітуватися про свою господарсько-фінансову діяльність перед княжими ревізорами. Судитися міщани могли лише за нормами магдебурзького права, (включаючи покарання смертною карою); апеляції розглядалися князем. Визначалося, що дрібні справи (до 20 зол.) апеляції не підлягали. Місто отримало 48 волок землі, і щороку в день Св. Мартина повинно було давати з кожної волоки князю по чотири копи грошів литовських. Дві волоки, що належали священикові, та одна дякова від оплат звільнялися. Шляхта, яка жила у місті, підлягала владі магістрату. Згадана норма була важливою з огляду на бажання шляхти користуватися міськими благами, не витрачаючися на міські потреби. Кандидатури священиків до церков подавав князь, що зважаючи на прихильність його до православ’я, означало, що вони будуть православними, а не уніатами. Міщанам дозволено утримувати лазню, вагу, воскобійню, олійню, які давали кошти на міські потреби, збирати мостове, однак за умови утримування та ремонту мосту. Солодовень та броварів міщани мали право утримувати довільне число, натомість ратушний постригач повинен був бути лише один. Для потреб міщан поблизу лісу виділялася земля під пасовище. На користь князя збиралося торгове, ярмаркове, гребельне та соляне мито; королівські податки міщани вибирали самі. На передмісті, “для снаднейшого

⁴⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 149, арк. 1620 1625; Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków, Teki arabskie, sygn. 454/25. k. 1 7.

⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 72, арк. 748 зв.

⁴⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 203, арк. 210.

⁵⁰ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 76, арк. 137 зв.–138.

⁵¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 252, арк. 919–921 зв.

погамованя людей свовольныхъ”, заборялося тримати корчми, а лише шинки, для яких би з міста бочками брали пиво й мед. Варити пиво міщанам дозволялося лише на весілля. Заборонялося приймати до міста людей невільних. Загородники для будівництва будинків отримували плаці на вулицях та однаково вимірні городи, з чого щороку повинні були б платити князеві по 30 грошів литовських. Документ визначав число торгів та ярмарків у місті. Перші провадилися щотижнево у вівторок та суботу; ярмарки – двічі на рік, на Вознесіння Господне та на Покрову⁵².

Прописував привілей і повинності міщан. Для військових потреб вони виставляли покритий сукном парокінний віз продуктів із чотирма гайдуками. Обов’язком міщан було направляти греблю поблизу міста. На шпиталь визначалася десятина від збіжжя. Різники на замок платитимуть по два зол., а приїжджі в час торгу чи ярмарку мають давати на замок по “лопатці” від кожної худобини. Визначалося, що пекарі, що печуть білий хліб, щороку платитимуть по 32 гроші литовські, а від житнього хліба по 12 грошів; ремісники, кожен від свого ремесла, по одному зол. Помірне від збіжжя в розмірі двох білих грошів мало надходити до міської скриньки. Щодо убогих людей, які мешкають “в парканахъ”, а також від перекупок, що продавали крупи і дрібні речі, “уряд местский пожитокъ свой мети мает, вшак же, тоє быти мает безъ скvirку и великого утиску убогихъ людей”. У часі жнив (озимини чи ярини) з кожного дому повинні були б давати трьох женців зерна. Для ремонту перемильської греблі щороку з кожної волоки на чотири дні повинні були давати коня з возом, а з городу – пішого⁵³. У привілейі було зазначено, що якщо б міщани бажали доповнити його текст, то повинні були б звертатися з пропозицією до князя. Король доповнив згаданий привілей важливою умовою про обрання вїта: міщани обирають п’ять райців, а одного з поміж них вїтом. Це єдиний відомий випадок для волинських міст, оскільки, зазвичай, власник сам призначав вїта⁵⁴.

Надання магдебурзького права сприяло консолідації та прискореному формуванню міської громади і розвитку Горохова. Уряд вїта в місті найдовше займав Омелян Никифорович (1595–1600, 1616–1619, 1620–1622)⁵⁵. Вїтами у місті також були: Никифор (1577–1580), Сасин Никифорович (1603 р., можливо, брат Омеляна Никифоровича), Герман Федорович (1605 р.), Стефан Отрошкевич (1620 р.), Ян Островський (1627–1629, 1638 рр., син Омеляна Никифоровича), Григорій Островський (1630 р., можливо син Омеляна

⁵² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 154, арк. 822–825.

⁵³ Там само, арк. 824 зв.

⁵⁴ Андрій Заяць, *Міське суспільство Волині XVI першої половини XVII ст.* (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка), 2019, 125.

⁵⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 46, арк. 73; спр. 50, арк. 316 зв.; спр. 61, арк. 97.; спр. 103, арк. 237 зв.; спр. 107, арк. 195; спр. 113, арк. 52; спр. 116, арк. 317 зв.; спр. 121, арк. 1226 зв.; спр. 123, арк. 123; спр. 130, арк. 987. Він – син вїта Никифора.

Никифоровича)⁵⁶, Іван Козачок (1637 р.)⁵⁷. Якщо Омелян Никифорович у джерелах фігурує як міщанин⁵⁸, то його син Ян уже як шляхтич. У вересні 1577 р. на війта Никифора (батька Омеляна Никифоровича) впала підозра у переховуванні крадених речей; свідки, однак, заявили, що річ, про яку йшлося, була нібито куплена війтом⁵⁹. Серед перелічених війтів шляхтичами названо Стефана Отрошкевича та Яна Островського. Орієнтуючись на імена війтів, можемо припустити, що вони були українцями.

Традиційний комплект райців у волинських містах складав чотири особи. У Горохові їх, здебільшого, фігурує двоє–трое. Так, у 1616 1617 рр. райцями названі Сасин Никифорович та Станіслав Петровський⁶⁰; 1629 р. Сава Приступич та Андрій Теслич⁶¹; 1630 р. – Андрій Теслич, Лаврін Ладик, Сава Коваль⁶²; 1636 р. – Ярош та Матяш Колодка⁶³; 1638 р. – Матяш Стефанович, Демид Малцевич, Лаврін Владичка та Іван Кульчицький⁶⁴; 1639 р. – Іван Кульчицький та Лаврін Владичка⁶⁵.

Горохівські лавники доволі рідко потрапляли на сторінки актових книг. У 1630 р. це – Ярош Белавка і Сава Наумович⁶⁶, а в 1638 р. згадується повний комплект лавників сім осіб: Феско Третевич, Феско Єшвик, Іван Куличка, Телман Пивкович, Сенко Велендукович, Семен Лобоцький і Павло Островський (син Омеляна Никифоровича)⁶⁷. Як міські писарі згадуються Ян Клопотовський (1606 р.)⁶⁸, Томаш Комельський (1616 1617 рр.)⁶⁹, Миколай Хоринський (1630, 1639 рр.)⁷⁰. Джерела фіксують і наявність міської печатки Горохова⁷¹.

До управління міста залучалися урядники, яких призначав князь, і до компетенції яких входило не лише місто, а й прилеглі села. Зокрема, у листопаді 1565 р. горохівський урядник Станіслав Глуховський для князя Лева Сангушка збирав з волості “воловщину”⁷². Залежність урядника найперше від власника

⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 665; спр. 22, арк. 450 зв.; спр. 67, арк. 156 зв.; спр. 73, арк. 262 зв.; спр. 119, арк. 143, 173 зв.; спр. 154, арк. 821; спр. 171, арк. 88 зв.; спр. 211, арк. 791 зв.; спр. 172, арк. 181.

⁵⁷ Там само, спр. 205, арк. 259.

⁵⁸ Щоправда, один раз під 1598 р його названо шляхтичем. Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 146 зв.

⁵⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 665 665 зв.

⁶⁰ Там само, спр. 103, арк. 837 зв.; спр. 104, арк. 988; спр. 107, арк. 195, 321, 448.

⁶¹ Там само, спр. 171, арк. 88 зв.

⁶² Там само, спр. 172, арк. 181.

⁶³ Там само, спр. 203, срк. 209 зв.

⁶⁴ Там само, спр. 212, арк. 147 зв.

⁶⁵ Там само, спр. 216, арк. 768 зв.

⁶⁶ Там само, спр. 172, арк. 181.

⁶⁷ Там само, спр. 212, арк. 147 зв.

⁶⁸ Там само, спр. 76, арк. 84 зв.

⁶⁹ Там само, спр. 103, арк. 837 зв., 998; спр. 104, арк. 988; спр. 107, арк. 195, 321.

⁷⁰ Там само, спр. 172, арк. 181 зв.; спр. 216, арк. 768 зв.

⁷¹ Там само, спр. 172, арк. 180 зв. (1629 р.).

⁷² Там само, спр. 7, арк. 381–зв. 382.

міста ілюструє така історія. У січні 1585 р. возний Каспер Богуш свідчив у Луцькому гроді, що з двома шляхтичами та Бальцером Вальбаховичем їздив у Горохів до урядника Лавріна Глазовського з проханням арештувати за королівським листом єврея Абрама Нашковича, який заборгував ще батькові Бальцера Малхеру 5 000 зол. Урядник, незважаючи на представлення королівського листа, відмовився відпровадити єврея до міської в'язниці чи видати його для ув'язнення у луцькій замковій тюрмі до подальших розпоряджень короля⁷³. Справа мала продовження, і той же возний у листопаді того ж року у гроді відтворив аргумент відмови урядника видати єврея: *“тут, дей, место Горухов не короля его милости, але княжати его милости Кошерского [...] и я, яко служебъник и урядникъ его милости тутошный, тых листов короля его милости слухати и им досыть чинити, а оного жида Абрама, орендаря тутошънего, яко человека волного имати и до везеня сажати, ани того учинити повинен, а то, дей, не самъ з себе чиню, але з росказаня княжати его милости, воеводы киевського, пана моего”*⁷⁴. Як горохівські урядники згадані також Кучинський (1546 р.)⁷⁵, Каспор Ляшовський (1569 р.)⁷⁶, Криштоф Викроцевський (1615 р.)⁷⁷, Еразм Белецький (1620 р.)⁷⁸. У часі оренди міста євреями фіксуються поставлені ними урядники, що належали до цієї ж етнічної громади. Так, у період оренди міста колківським євреєм Маєром Давидовичем (1622 р.) урядником виступає єврей Майко⁷⁹.

Правоздатність міщан приватних міст була обмеженою, оскільки вони були підданими власника міста. Це добре видно з наступного прикладу. У червні 1597 р. турійський єврей Абрам Шмойлович за борг у 200 зол. позивав не боржника, горохівського вїйта Омеляна Никифоровича, а власника міста князя Григорія Сангушка⁸⁰. Зважаючи на те, що приватна власність була базовою установкою суспільства, міщани з повагою ставилися до неї, і присвоєння чужого майна вважалося не лише злочином, а й гріхом. Тому, коли поблизу Горохова у жовтні 1622 р. виявили двох прибулудлих коней, то міщанин Іван Мискович зголосив про це до Луцького гроду⁸¹.

Горохів, в оточенні таких же невеликих містечок, був певним торговельно-ремісничим та підприємницьким осередком для навколишніх сіл. У місті був митний прикоморок⁸². Князь Григорій Сангушко у 1590 р. отримав королівський

⁷³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 108 зв. 110 зв.

⁷⁴ Там само, арк. 1346 1346 зв.

⁷⁵ *Archiwum księżąt Sanguszków w Sławucie*, t. 4, 484.

⁷⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 11, арк. 199 зв.

⁷⁷ Там само, спр. 102, арк. 365 зв.

⁷⁸ Там само, спр. 119, арк. 173 зв.

⁷⁹ Там само, спр. 126, арк. 193 зв.

⁸⁰ Там само, спр. 50, арк. 339 зв.

⁸¹ Там само, спр. 130, арк. 830 830 зв.

⁸² Там само, спр. 15, арк. 431 (1575 р.); ф. 28, оп. 1, спр. 18, арк. 39 (1585 р.); спр. 46, арк. 547–547 зв. (1614 р.).

привілей на право вибирати в Горохові мостове мито. У привілеї йшлося, що переїзд через болота поблизу міста був поганий, від чого страждали купці та подорожні; князь своїм коштом “оное местцо злое направил” і просив короля дозволити збирати мостове. До Горохова були скеровані королівські ревізори, які оглянули міст і оцінили вартість проведених робіт у 672 зол. Зваживши на все це, король дозволив брати мостове: від возу солі, запряженого чотирма волами, – шість пенязів литовських, а від возу, запряженого двома волами, – три пенязі; від возу, запряженого одним конем, – два пенязі; від однокінного воза з товаром – пів гроша; від возу збіжжя – два пенязі; від парокінного возу з товаром – шість пенязів, а від порожнього возу – один пенязь; від волів, яких переганяють, – по чотири пенязі з кожного. Окремо вказувалося, що у часі проведення ярмарків з кожного пішого брався один пенязь мостового, від шести коней – один гріш, від чотирьох коней – п’ять пенязів⁸³. Побудова мосту, без сумніву, сприяла притоку до міста купців та тих, що хотіли відвідати місцеві торги і ярмарки.

Станом на 1635 р. у місті зафіксовано чотири кравці і кушніри, по одному ткачу, римарю, солодовнику і золотнику, а також чотири перекупки⁸⁴. Представлений у Луцькому гроді (1630 р.) юрамент чопового засвідчив активне заняття міщан, а особливо євреїв, пивоварінням та сиченням меду⁸⁵. Вигідним заняттям була оренда спуску ставів. Горохівський міщанин Грицко Крамар у 1593 р. орендував спуск ставу в с. Волиці Жоравницькій в Адама Красуцького⁸⁶. Інколи із цією метою кооперувалися міщани з різних міст. У 1626 р. горохівський міщанин Григорій Тровський та берестецькі міщани Яцко Левкович і Миско Гарасимович орендували за 900 зол. у Михайла Мишки-Холоневського спуск ставу в с. Старий Став, давши завдатку 500 зол.⁸⁷

Поширеним явищем була практика позичок міщанами грошей у шляхтичів. Міщани Филип Островський та Сасин Никифорович під запис позичили у волинського чашника Лаврентія Древинського 18 кіп грошів литовських і не поспішали їх віддавати. Не допомогло втручання возного Каспера Заремби. Він у квітні 1610 р. разом із служебником Древинського Климентієм Будзиною відвідали місто і поминалися справедливості в горохівського намісника Якуба Славенського та міського уряду, які фактично прийняли сторону міщан⁸⁸. У 1615 р. вїт Омелян Никифорович з дружиною Ганною Ясківною та Станіслав

⁸³ Российский государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 389, оп. 1, д. 197. л. 27–27 об.

⁸⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 430. Згадані в юраменті 12 комірників, очевидно, також займалися якоюсь підприємницькою діяльністю.

⁸⁵ Там само, спр. 172, арк. 180 зв.–182, 722–723 (в середньому міщани звітували про 1–3 вари пива та 0,5 бочки меду).

⁸⁶ Там само, спр. 45, арк. 335 зв.–336 зв.

⁸⁷ Там само, спр. 151, арк. 410–зв. 411.

⁸⁸ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 20, арк. 138 зв.

Петровський з дружиною Параскою Луцівною повинні були віддати 600 зол. Миколаю Мишці-Холоневському *“под совитостю и под закладом и [...] нагороженем шкод на голое речене слова кром доводу и телесное присеги”*. Оскільки борг вони вчасно так і не віддали, то він зріс до 3 600 зол.⁸⁹ Справа затягнулася на наступні роки, а борг не був відданий ще в 1621 р. Тоді возні Адам Лотецький і Станіслав Суський, кожен з двома шляхтичами, разом із луцьким підстаростою Яном Вилежинським і гродським суддею Адамом Сопотком їздили до Горохова з гродським декретом з вимогою повернути гроші або ж ув’язати дім війта. Останній погодився на це, оскільки не мав коштів, щоб виплатити борг. Натомість його партнер Станіслав Петровський і борг не віддав, і не дозволив ув’язати Холоневського в свій будинок⁹⁰. У 1620 р. Омелян Никифорович заборгував 230 зол. луцькому земському писареві та ключникові Войтеху Станішевському і оскільки вчасно їх не повернув, то потрапив під штрафні санкції – так звані заклад і шкоди, які разом, зазвичай, потроювали борг⁹¹. У 1622 р. Омелян Никифорович разом із колківським євреем Аронем Лейбовичем орендували у горохівського орендаря Масра Давидовича терміном на один рік за 2 000 зол. горілчану корчму, міські млини, корчми в селах, належних до Горохова, а також мито та капщизну від пива й меду⁹². Збирати гроші виявилось приємніше ніж віддавати, і в жовтні того ж року за несплату 260 зол. чопового поборці Юрію Чапличу-Шпановському обом *“підприємцям”* оголосили баніцію, а возний Адам Лотецький *“в замку вышнемъ и околномъ луцкомъ обволап и публиковаль, приводечи то всимъ до ведомости, абы с преречеными [...], яко банитами правом переконаными жадного сполку ани обцованъя не мели, рады и помочи онымъ ни в чомъ не додавали”*⁹³.

Траплялося, що і шляхта позичала гроші в міщан. Зокрема, 1597 р. міщанин Григорій Никифорович позичив шляхетному Василю Охлоповському 150 зол. Вчасно шляхтич борг не віддав, потрапив під штрафні санкції і тоді змушений був віддавати вже 1400 зол.⁹⁴

Важливе значення для успішного розвитку міста мали торги та ярмарки. Привілеєм дозволялося *“мещаном горуховскимъ, такъ и людемъ постороннымъ и чужоземскимъ заграничникомъ на ярмаркохъ помененыхъ и на торгахъ торговати, пивом, медом, горелкою, виномъ шынковати, кони и иное всякое быдло продавати, купувати, товары косматые и иные суконъные всякие за товары меняты и тежъ rozmaитые ганьдли провадит”*⁹⁵.

⁸⁹ РГАДА, ф. 25, оп. 1, спр. 121, арк. 1226–1228.

⁹⁰ Там само, спр. 123, арк. 122 хв. 123, 163 зв.–164 зв.

⁹¹ Там само, спр. 116, арк. 317 зв.; спр. 117, арк. 358 зв.–360.

⁹² Там само, спр. 130, арк. 986–зв. 987 зв.

⁹³ Там само, спр. 132, арк. 805–805 зв.

⁹⁴ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 13, арк. 830–832.

⁹⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 197, л. 123. Згадки про часові терміни ярмарків згадуються в подальшому у джерелах. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 119, арк. 174 (1616 р.); спр. 130, арк. 987 (1622 р.). Торг перед тим був у неділю. *Архив ЮЗР*, ч. 8, т. 3. (Київ, 1909), 396.

Зважаючи на значну скупченість людей, під час торгів та ярмарків траплялися ексцеси. Шляхетний Богуш Липневський скаржився на Войтеха Бзовського, який з помічниками відібрав у квітні 1575 р. на торгу в Горохові коня з возом⁹⁶. Микита Ощовський скаржився на слугу свого стрічного брата Івана Ощовського, Грушевича, який у квітні 1579 р. на торгу в Горохові побив слугу скаржника Грицька Івановича та забрав коня з возом, на якому була маца жита і пів маці пшениці⁹⁷. Остафій і Костянтин Колпитовські та Богуш Липляньський позивали до суду горохівського міщанина Юрка, який з помічниками 15 жовтня 1576 р. побив і пограбував позивачів, коли ті вже збиралися увечері покидати ярмарок⁹⁸. На пограбування в часі ярмарку в жовтні 1585 р. горохівським орендарем Абрамом Нашковичем луцьких міщан скаржився тамтешній вїйт Ян Жоравницький, бурмистр та райці⁹⁹. Очевидно, що це оскарження не досягло успіху, бо в квітні наступного року скарга була поновлена¹⁰⁰.

На розвиток Горохова впливали як позитивні, так і негативні чинники. Щодо перших, то це передовсім вигідне географічне розташування неподалік Луцька та досить розвинена мережа сухопутних шляхів, що з'єднували Горохів із сусідніми містами Волині та суміжних Руського й Белзького воєводств¹⁰¹. Сприятливою в аналізованій період була економічна ситуація, спричинена пожвавленням торгово-грошових відносин. Не зайвими, звичайно, були королівські привілеї місту на торги, ярмарки, збирання мита. Уконституюванню міської громади допомогло надання їй магдебурзького права.

Були і негативні чинники розвитку. Нерідкими були пожежі, під час яких горіли як окремі будинки, так і значні частини міста, або й усе місто, як це було в 1632 р. Серйозної шкоди завдавали татарські напади¹⁰². Зокрема, Горохів був знищений татарами у 1577 р.¹⁰³ Шкодили місту т. зв. домові війни – збройні наїзди шляхти. Так, Адам Сангушко оскаржував князя Юрія Заславського за неодноразові наїзди на місто в 1627 р.¹⁰⁴ Міщан було пограбовано, побито, близько десятка поранено, одного вбито, а “шкоды и квалты незносные починеные, маетност сама зничсочна, сплюндрована и спустошена”¹⁰⁵. Прикрими для міщан були т. зв. лежі – постої жовнірів, під час яких із них стягували різні

⁹⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 126 зв.–127.

⁹⁷ Там само, спр. 19, арк. 252.

⁹⁸ Там само, спр. 16, арк. 461 зв. 462 зв., 498 зв.

⁹⁹ Там само, спр. 34, арк. 1273–1273 зв.

¹⁰⁰ Там само, спр. 36, арк. 274–275 зв.

¹⁰¹ Геннадій Боряк, “Торговельні шляхи на Волині в першій половині XVI ст.” *Минуле і сучасне Волині* (Луцьк, 1985): 168–172.

¹⁰² Заяць, *Міське суспільство Волині XVI першої половини XVII ст.*, 103–104.

¹⁰³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 515.

¹⁰⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków, teki arabskie, sygn. 454/26, k. 39 (1628 д.).

¹⁰⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 211, л. 22 об. 23.

грошові та натуральні побори. Зокрема, у березні 1620 р. у Горохові розмішувалася піхотна рота Зигмунта Хорвата¹⁰⁶. У березні наступного року в місті впродовж трьох днів стояла рота Северина Білостоцького. Її вояки збирали з міщан незвичкі податки, ображали та били їх, а одного – Івана Курпіка просто застрелили з пулгак¹⁰⁷. Уже наступного місяця – у квітні в Горохові стояли жовніри поручника Абрама Смолика¹⁰⁸, а в липні – ротмістра Юрія Будзишевського, який “великую, незвычайную стацию до возов себе складать росказал и много шкод починил”¹⁰⁹. Коли у лютому 1649 р. декілька жовнірів прибули до Горохова у своїх потребах (решта перебувала на “лежах” у с. Блудові), то міщани пообзивали побили їх, а одного вбили¹¹⁰.

Ще одним стримувальним фактором було те, що досить часто місто потрапляло в оренду та застава, здебільшого, до євреїв. У січні 1580 р. євреї, городельський Абрам Монашкович та яворівський Мошко Якубович, виступили в інтересах дітей покійного городельського єврея Йосипа Абрамовича, який позичив 2 000 зол. Леву Сангушкові, а той їх не повернув. Опікун князя Григорія Сангушка князь Василь-Костянтин Острозький погодився віддати місто в оренду, аби покрити таким чином борг¹¹¹. Є згадка про те, що в січні 1592 р. Горохів перебував в оренді (ім’я орендаря не назване)¹¹². У серпні 1593 р. Г. Сангушко на п’ять років передав в оренду свинюським євреям Лейзару та Якову Давидовичам Горохів із селами Старий Горохів, Марковичі і Рачин, але без замку, млинів, ставів і мит. У записі актової книги сума оренди не вказана¹¹³. У вересні 1595 р. князь скаржився на зловживання євреїв, спустошення міста і порушення орендної угоди¹¹⁴. У жовтні 1595 р. свинюський єврей Маєр Нахімович від імені орендарів скаржився на князя, який узявши значний завдаток, “вибив” їх з оренди, побив та кинув до в’язниці, де силою змусив підписати чистий бланк (мамрам) на 350 зол.¹¹⁵ Ті ж євреї у травні 1597 р. у Луцькому гроді свідчили,

¹⁰⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 122, арк. 384–384 зв.

¹⁰⁷ Там само, спр. 139, арк. 78.

¹⁰⁸ Там само, спр. 122, арк. 384.

¹⁰⁹ Там само, спр. 123, арк. 444. Додатково ще й готівкою взяв 236 зол.

¹¹⁰ Там само, спр. 247, арк. 146 зв., 148 зв., 329 зв., 330.

¹¹¹ Archiwum Głowne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, sygn. 121, k. 366–368.

¹¹² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 194.

¹¹³ Там само, спр. 44, арк. 844–844 зв.

¹¹⁴ Там само, спр. 48, арк. 381 зв.–383.

¹¹⁵ Там само, арк. 426–427 зв. У фільварку орендарі мали: молоченого жита–200 мац, немолоченого – 15 стирт “у каждой стырте было по сту копь пшеницы”, молоченої пшениці – 15 мац; вівса – 10 стирт “в каждой стырте по двесте копь”; гречки – 5 стирт “в каждой стырте по сту копь”, молоченої гречки – 15 мац; ячменю – дві стирти “в которых по сту копь”; гороху – одна стирга, сіна – 50 стирт. В оборі знаходилося: корів і волів – 200, яловиць – 30, телят – 50, “подтелковъ” – 30. У хлівах: свиней – 150, поросят – 100, підсвинків – 30, вепрів – 20, гусей – 180, качок – 120, курей – 500, каплунів – 100. У спіжарні: муки – 8 мац житньої, а пшеничної – 3, гороху – одна маца, солоду пшеничного на два вари пива. Все це оцінили у 5 тис. кіп грошів литовських.

що позичили Григорію Сангушкові 5000 зол., які він вчасно не повернув, а отже потрапив у “совитість” (подвоєння боргу), і не дозволив ув’язати їх у Горохів. Ще одним записом князь заборгував їм 7 000 зол., котрі теж не віддав у встановлені терміни, а отже борг подвоївся, і також не дозволив ув’язати їх у Горохів¹¹⁶. Тоді ж князь отримав виклик на Люблінський трибунал через заборгованість перед іншими свинюськими євреями – Іршою Левковичем та Гецом Давидовичем¹¹⁷.

Возний Ян Ярмошевський 18 вересня 1601 р. увів в оренду Гороховом та селами Старий Горохів, Озерці, Кути, Білополе, Рачин, Марковичі на три роки (сума не вказана) євреїв Абрама Шмойловича з Турійська та Геца Перцовича з Торчина¹¹⁸. Очевидно, оренда була продовжена, оскільки вїт Герман Федорович у березні 1605 р. скаржився на орендаря Абрама Шмойловича. Той запросив його та Омеляна Никифоровича на розмову “сполечну”, але зустрів вїта “словы не уцътивыми, славе доброй шкодъливыми, а золжыль, зсоромотиль, а мало на томъ маючи, безъвинне кием збилъ, змордовал и рукою своею власною зъранил”, що підтвердив возний Іван Жуковський, та ще й зірвав з пояса мішок із грішми, в якому було 20 червоних золотих¹¹⁹.

У джерелах знаходимо згадку, що у 1616–1620 рр. Горохів був в оренді / держанні Ядвіги Ягодинської, дружини колишнього белзького земського судді¹²⁰. Водночас відомо, що возний Юзеф Заблоцький 15 червня 1615 р. увів у володіння Гороховом та присілками старосту ракиборського Матея Лешневського. При цьому зазначалося, що він і “до тыхъ часовъ былъ в спокойной посесией и terazъ знову за листом записом на десеть тисечей од его милости пана Адама Санъкгушька княжати Коширского” отримав на чотири роки оренду тих маєностей¹²¹. Можливо, Ядвіга Ягодинська тримала згадані поселення в суборенді або заставі, бо в одному випадку вона названа “держачою” міста, а в іншому – орендаркою. Однак це ще не всі перепетії цього періоду. Князь Адам Сангушко 1 січня 1616 р. орендував володимирському єврею Якубу Длугачу на три роки доходи з Горохова та присілоків за 1 800 зол. річно. Згідно угоди Я. Длугач повинен був вибирати мито гребельне і торгове; капщизну від міських броварів (від пів вару пива – 12 грошів литовських), від пів бочки меду – 2 зол., від помолу збіжжя у млині – десята мірка. Міщанам заборонялося возити зерно до чужих млинів. Орендареві надавався весь солод, вироблений на млині, а також солодовня під замком, яку ремонтуватиме своїм коштом князь. Також накладом

¹¹⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 827–828 зв.; спр. 50, арк. 299 зв.–300, 300 зв., 320 зв.–321.

¹¹⁷ Там само, арк. 320–320 зв.

¹¹⁸ Там само, спр. 62, арк. 745–746.

¹¹⁹ Там само, спр. 73, арк. 262 зв.–263 зв.

¹²⁰ Там само, спр. 104, арк. 927 зв., 988–988 зв.; спр. 111, арк. 423 зв.

¹²¹ Там само, спр. 100, арк. 537 зв.–538. Про оренду Горохова М. Лешневським див.: Там само, спр. 102, арк. 365 зв.–366.

князя ремонтуватимуться броварі. Орендареві належало мито торгове, ярмаркове та оплати від крамарів і шевців. Шинкування горілкою відбувалося так, як і раніше: від кварти “аквавіти” (кращої горілки) – по 8 польських грошів, від простої горілки – по 4 гроші. Міщани мали право варити пиво і ситити мед, сплативши орендареві капщизну. Натомість вони не повинні були виготовляти та привозити з інших місць горілку, купуючи її в орендаря під страхом штрафу в 10 кіп грошів литовських, з яких половина йтиме на замок, а половина – Якубу Длугачу. Те саме було і з промитом – половину йшла на користь замку, половина – орендареві. Щороку орендар отримував 100 возів дров. У випадку пошесті, пожежі чи якихось спустошень всі втрати покривав князь. З цього випливає, що основні міські доходи вибирав Якуб Длугач. Що в такому випадку залишалося згаданим вище Матею Лешневському та Ядвізі Ягодинській – складно визначити.

Інколи такі оренди не були безпечними. Так, у січні 1595 р. євреї з Четвертні Песех і Левко Мошковичі заявили про вбивство їхнього брата Сенюти Мошковича (йому чеканом розбили голову), який був горохівським орендарем. Звинуватили у цьому війта Омеляна Никифоровича та бурмистра Германа Федоровича, які, за твердженнями позивачів, забрали у брата два ланцюги вартістю по 250 зол., 12 срібних ложок, боргові листи на 1 400 зол. і готівкою – 30 червоних золотих, 18 старих талярів і 8 кіп грошів литовських¹²².

Адам і Катерина Сангушки 20 липня 1621 р. у Луцькому гроді подали для впису в актову книгу угоду, укладену 21 квітня 1620 р. про оренду на чотири роки за суму 18 000 зол. колківському єврею Маєру Давидовичу міста Горохова і сіл Старий Горохів, Озерці, Рачин, Марковичі з усіма належними до них пожитками, щоправда, без замку. Орендар 5 000 зол. заплатив відразу, а решта суми була розбита на декілька т. зв. рат, які сплачувалися впродовж часу оренди. Було складено інвентар маєтків у двох примірниках, кожен з яких підписали обидві сторони. Угода передбачала, що до оренди не належатимуть п'ять волок землі, званих “біскуповщина”, прибуток від яких традиційно йшов на потреби костелу. Крім того, з відання орендаря вилучалися слуги князя (Скулімовський та Ян Островський) і міський трубач. Маєр Давидович зобов'язувався щороку давати князеві половину отримуваних гусей і курей, а пробошові – 30 зол. У випадку надзвичайних ситуацій (татарського нападу, пошесті, граду і т. п.) приятелі з обох сторін повинні були визначити збитки і шлях їх компенсації. Угода передбачала право орендаря передати маєтки в суборенду. Міщани і селяни зобов'язувалися купувати горілку лише в Маєра Давидовича. Для порушників передбачався штраф у десять кіп грошів литовських, з яких половину отримував князь, а половину – орендар. У судочинстві війт повинен був дотримуватися норм магдебурзького права; апеляції, крім кримінальних, скеровувалися до орендаря, котрий не міг порушувати норм міського права. Штраф від злочинства

¹²² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 46, арк. 72 зв.–73, 89 зв.

три копи грошів належав орендареві. Селяни, які без поважної причини не пішли б на панщину, каралися штрафом у 10 грошів за кожний такий випадок. Від панщини селяни звільнялися лише по три дні на великі свята (Різдво Христове, Великдень, Зіслання Святого Духа, Успіння Діви Марії) та при виконанні підводної повинності. Зобов'язані були селяни возити до Казимира, Львова, Колок, Устилугу все та стільки, скільки вимагатиме орендар. Міщани, за потреби, повинні були ремонтувати не лише замкові приміщення, а й житло орендаря. В угоді застерігалось, що якщо у часі оренди хтось із селян чи міщан покинув би маєток, це не буде поставлене у вину орендарю. У випадку чийогось судового позову до Маєра Давидовича заступити його повинен був князь. Якщо у часі оренди Маєр Давидович збудував би щось у маєтку, князь зобов'язувався відшкодувати витрати. Спожите жовнірами під час “леж” пиво, вино і горілка та взята в орендаря живність компенсувалася міщанами. У випадку самостійного тримання орендарем корчми і шинку, останній не повинен був давати щось до міської скриньки, однак при передачі їх в суборенду суборендатор зобов'язувався долучатися до міських “складок”.

Виконувати зазначені умови обидві сторони, і князь Адам Сангушко, і Маєр Давидович, повинні були під страхом штрафу у 18 000 зол. Крім того, князь, при порушенні умов угоди, можна було покликати до будь якого суду (городського, земського, трибунальського) у будь якому повіті та воєводстві, і князь не повинен був уникати цього, мотивуючи це королівською службою, участю у роботі сеймику чи сейму, вторгненням татар, хворобою чи іншими судовими справами. Прописувалося, що князь стільки платитиме штраф, скільки разів порушить умови договору. Угоду підписали, крім її учасників, волинський підстолий Криштоф Яловицький, брацлавський чашник Міхал Кендзерський і Миколай Свенцицький¹²³.

Термін дії згаданої угоди завершився на Великдень 1624 р., а вже 6 вересня того ж року возний Авдій Секевич увів в оренду Горохова та сіл Старий Горохів, Озерці, Рачин і Марковичі євреїв Якуба Рубіновича з Пінська та Герцика Аврамовича зі Львова. Термін (чотири роки, від 1624 р. по 1628 р.) і вартість (18 000 зол.) оренди були аналогічними до попередньої угоди. Маєтки орендувалися “зо всеми мешанами, поддаными тяглыми и не тяглыми, з огородъниками и подъсуседками, боярами и зъ ихъ повинностями и пожитками всими, з ставомъ, млыномъ под местомъ Гороховомъ будучим, з кгрунътами ораными и не ораными, полями, дубровами, запустами, карчмами и зо вьсими згола, всихъ вышей менованых маетностяхъ пожитками, доходами и принадлежностями, водълугъ инътеръцизы арендовъное”¹²⁴. У березні 1627 р. Адам Сангушко оскаржував у Луцькому гроді євреїв-орендарів за непідписання ними орендного інвентаря, хоча уже у вересні 1626 р. нагадував їм про це. Крім

¹²³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 138, арк. 629–632 зв.

¹²⁴ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 58, арк. 285–зв. 286 зв.

того, князь звинувачував їх в утисках “убогих месчань”, через що місто покинули десять осіб¹²⁵. Можливо, з цієї причини оренда була припинена раніше строку, бо вже 26 березня 1627 р. Адам Сангушко уклав нову угоду з белзьким воєводою Рафалом Лещинським, якому віддавав в оренду Горохів із селами Старий Горохів і Марковичі на три роки за 12 000 зол. Обумовлювалося, що по завершенню оренди Р. Лещинський матиме 12 тижнів на “румацію”, тобто на те, щоб вибратися з маєтку¹²⁶. Умови угоди практично повторювали контракт, укладений з Масром Давидовичем.

Траплялися і скарги на зловживання орендарів. Так, боярин із с. Рачин Кузьма Драгля звинуватив у суді горохівського орендаря Юска Яцента. Той, перестрівши боярина у січні 1648 р. у с. Звиняче, пограбував його і відібрав коня з возом. Суд, врахувавши неприбуття орендаря на засідання і не арештування справи, присудив оплату забраного у подвійному розмірі¹²⁷.

Віддавали Горохів і в заставу. Зокрема, у липні 1614 р. Горохів згадується у заставі в Станіслава Радзимінського¹²⁸. У липні 1627 р. Адам Сангушко за 60 тис. зол. передав Горохів з присілками в заставу Олександру Вільгорському, але у вересні 1630 р. прислав до міста свого слугу Олександра Радзимінського зі стрільцями й гайдуками, які забрали багато худоби. Збитки Вільгорський оцінив у 635 зол. і сприйняв такі дії князя як порушення договору, вважаючи, що князь потрапив у “заклад”, що означало виплату заставної суми, тобто 60 тис. зол.¹²⁹ У заставі в Олександра Вільгорського місто згадується у 1636 і 1638 рр.¹³⁰

У серпні 1568 р. за борг у 1227 кіп грошів литовських князя Лева Сангушка перед Миколаєм Харлинським була здійснено спробу ввести потерпілого у володіння Гороховом, однак цього не допустив урядник Каспор Ляшовський¹³¹. У лютому 1636 р. слуги горохівського пробоща Абрама Слядковського Чайковський та Лопушанський спробували ув’язати свого пана в Горохів, ймовірно за борг Вільгорського у тисячу зол. Однак оскільки вони намагалися це вчинити без гродського декрету і без возного, Вільгорський, зважаючи на приватний характер таких дій, не дозволив їм це зробити¹³². У липні 1607 р. була здійснена невдала спроба ув’язати в Горохів за борг покійного князя Григорія Сангушка у 400 червоних золотих перед Яном Цимінським. Возні Олександр Дзитерський та Семен Луковський прибули до міста, однак урядник Война Порадич Защитовський заборонив їм вчиняти такі дії¹³³.

¹²⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, ф. 25, оп. 1, спр. 153, арк. 313–313 зв.

¹²⁶ Там само, арк. 478–478 зв.; спр. 154, арк. 573–576 зв.

¹²⁷ Там само, спр. 249, арк. 22 зв. 24 зв.; спр. 260, арк. 341–341 зв.

¹²⁸ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 46, арк. 548 зв.

¹²⁹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 180, арк. 335–зв. 337.

¹³⁰ Там само, спр. 203, арк. 209; спр. 212, арк. 148.

¹³¹ Там само, спр. 11, арк. 199 зв.–200.

¹³² Там само, спр. 201, арк. 171–172 зв.

¹³³ Там само, спр. 78, арк. 424 зв.–425.

Незважаючи на те, що євреї складали лише 10% населення Горохова (15 зі 152 будинків на 1629 р.)¹³⁴, вони відігравали активну роль у житті міста. Горохівський єврей Герцик у травні 1615 р. замовив для подальшого перепродажу локацькому єврею Якубу купівлю волів, для чого дав йому 140 зол.¹³⁵ Єврей Мошко у 1610 р. орендував на три роки у князя Стефана Сокольського корчму в с. Божів¹³⁶, а Гошко (1629 р.) взяв на зберігання (очевидно, не безплатно) у шляхтича Лавріна Князького коня і 70 червоних золотих¹³⁷.

Прибутковою справою була оренда корчем, млинів, спуск ставів. Горохівський єврей Шенюта орендував (1593 р.) у князя Григорія Сангушка на п'ять років міські млини, ставки, корчми і мито. Однак, у 1595 р. він помер і князь на прохання дружини орендаря Богдани Лейбівни виплатив їй гроші за два невикористаних роки, що вона та її син Песах засвідчили письмово¹³⁸. Горохівські євреї Лейба Песахович і Гошій Юзефович (1620 р.) орендували в Яна Цибульського спуск ставу у с. Ощів. В угоді не вказана сума оренди, однак зазначалося, що євреї повинні були додатково дати віз заліза і приправ на 10 зол. Щоправда, користі від угоди вийшло мало, оскільки шляхтич невдовзі вигнав орендарів, забравши в них неводи й реманент та звинуватив їх у недоплаті 50 зол. і невіддачі угоди, хоча ті обіцяли це “словом добрым купецким”¹³⁹.

Горохівський єврей Юско Лейбович і стоянівський Яскель Юскович орендували у 1634 р. у Миколая Гротовського спуск ставу в с. Довге за 600 зол. Зазначалося, що рибу вони повинні були возити до Перемишля й Любліна¹⁴⁰. Орендарі, однак заплатили, очевидно, лише частину суми 100 зол., бо в лютому 1635 р. їх позивали до суду за недоплачені 500 зол.¹⁴¹. У квітні 1635 р. у Володимирському гроді слуга Гротовського Павло Скулімовський від імені свого пана заявив, що 500 зол. євреї мали б заплатити “совито” (тобто подвійно), але у визначений час не з'явилися та цього не зробили¹⁴². Нарешті у липні 1635 р. возний Семен Осташевський приніс їм позов до Люблінського трибуналу¹⁴³.

Горохівські євреї Айзак Якубович та його зять Юско Абрамович (1598 р.) орендували у вітебського воєводи Миколая Сапеги с. Марків¹⁴⁴.

Іноді горохівські євреї позичали гроші шляхті. Насен Давидович та Іцхак Якович заявили в липні 1593 р. про неповернення у визначений термін Лавріном

¹³⁴ Заяць, *Міське суспільство Волині XVI першої половини XVII ст.*, 488.

¹³⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 100, арк. 471 зв.–472.

¹³⁶ Там само, спр. 88, арк. 88–88 зв.

¹³⁷ Там само, спр. 171, арк. 37–37 зв.

¹³⁸ Там само, спр. 48, арк. 663 зв.–664 зв.

¹³⁹ Там само, спр. 112, арк. 565 зв.; спр. 116, арк. 68–68 зв., 72 зв.–73, 362 зв.–363; спр. 117, арк. 510.

¹⁴⁰ Там само, спр. 195, арк. 330 зв.–331 зв.; спр. 196, арк. 340–341 зв.

¹⁴¹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 271 зв.–272.

¹⁴² Там само, арк. 683–684.

¹⁴³ Там само, арк. 1093 зв.–1094.

¹⁴⁴ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 12, арк. 120.

Глазовським 200 зол., а отже при застосуванні “совитості” борг зріс до 400 зол.¹⁴⁵. Гошій Юзефович позичив двома записами Галшці Порванецькій та її сину Яну 90 зол. Вчасно йому гроші не повернули, і в січні 1620 р. возний Каспер Заремба-Репницький вручив боржникам позов¹⁴⁶. На судове засідання 6 березня того ж року вони не з’явилися, суд визнав законним запровадження проти них штрафних санкцій, і отож борг зріс до 210 зол.¹⁴⁷. 19 березня до Галшки Порванецької їздили возні Лаврін Сілецький та Станіслав Суський, пропонуючи їй заплатити борг у 210 зол. або ув’язати Гошія Юзефовича в частину с. Порванче. Шляхтянка не віддала боргу і не дозволила провести ув’язання¹⁴⁸. На жаль, чим завершилася ця справа не відомо.

Траплялося, що горохівські євреї також позичали гроші й у селян. Так, у жовтні 1640 р. слуга Павла Гулевича-Воютинського Павло Клечковський заявив у Луцькому гроді від імені панського селянина із с. Бородчиці Грицка Ситоника, що євреї Юско Лейбович вчасно не віддав заборговані селянину дві маці пшениці та 30 зол. і потрапив під штрафні санкції¹⁴⁹.

Загалом ставлення до євреїв було нейтральним. Джерела не дають підстав говорити про упослідження чи приниження їх. Вони на рівних, а інколи й спільно займаються підприємницькою діяльністю з християнами. Чи не єдиний випадок проти євреїв, який вдалося зустріти в джерелах, був вчинений представником католицького духовенства, а не світськими особами. У Луцькому гроді 15 квітня 1642 р. возний Миколай Горлович засвідчив скаргу горохівського пробоща Абрама Слядковського на євреїв-рабанів за те, що в них на послугах є християни “такъ релии польское, яко и кгрецькое”. Зокрема, мова зайшла про Юковця Малога і його дружину Енту, в яких кухаркою була Марина. Останню звинуватили в тому, що вона 12 квітня приступила до святого причастя у горохівському костелі “*перед олтаромъ, водлуг звичаю, межы инными людъми поклѣкнувши, вкромю комунию святую, през каплана собе даную, принявъши, а в устах се затрѣмавши, бы люде не обачыли, в конецъ позъвики, которую мела на голове, в речы губу утираючи, выкинути хотела. Которую, кгда капланъ обачыл, ижъ такъ учинила, зараз при велю людей тот же насвятъшый сакраменьтъ оной знову на пожыте и зъбавенъе греховъ и души ее в уста з напомианъемъ капланъскимъ, розумеючи бы то з кглупства учинила, пальцемъ уложилъ и въпхнулъ*”. Пробош заявив, що вчинено це було з намови євреїв, які пообіцями Марині за передачу їм сакраменту дати сукню шовком шиту та інші речі. Винуватицю католицьке духовенство передало до луцької замкової в’язниці¹⁵⁰. Однак, уже 19 травня

¹⁴⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, ф. 25, оп. 1, спр. 44, арк. 47–47 зв.

¹⁴⁶ Там само, спр. 116, арк. 409 зв.–410.

¹⁴⁷ Там само, спр. 117, арк. 653–654.

¹⁴⁸ Там само, спр. 116, арк. 948 зв.–949.

¹⁴⁹ Там само, спр. 222, арк. 902 зв.–903; ф. 26, оп. 1, спр. 43, арк. 90 зв.–94.

¹⁵⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 229, арк. 536–538.

того ж року пробощ забрав Марину з в'язниці на поруки із зобов'язанням при першій потребі представити її в грод¹⁵¹.

Співжиття міщан і шляхти не завжди було безхмарними, позаяк шляхта не лише гонувалася своєю вищістю, а й інколи пробувала її показати на практиці. Служебник князя Василя-Костянтина Острозького Каспор Лишковський від імені свого пана, як опікуна князя Григорія Сангушка, скаржився на Іону Охлоповського та Івана Холоневського, які в ніч на 11 червня 1579 р. зі слугами і помічниками напали на дім горохівського міщанина Лавріна: виламали двері, висікли вікна, побили й поранили міщанина Панаса Тишковича, який перебував у домі, а коли виїжджали з міста, вломилися в дім Михалка Хрущевича, якого побили, його малій дитині вибили око, а міщанина Пархома Лавришевича взяли зі собою¹⁵². Помститися Охлоповському міщани зуміли шойно в грудні 1591 р., коли побили його і слуг. Шляхтич звернувся до Григорія Сангушка з проханням вчинити справедливість. Останній призначив термін розгляду справи через два тижні, але коли визначений день настав, служебник князя Лаврін Глазовський заявив, що місто в оренді і нема кому вчинити справедливість¹⁵³.

У жовтні 1600 р. вїйт Омелян Никифорович скаржився на братів Станіслава й Каспора Подбельських, які під час ярмарку погрожували йому: “мне похвалки и отповед пушали, на здрове и горло мое, хотечи мене света позьбавити”¹⁵⁴.

У ніч на 24 лютого 1603 р. Миколай Холоневський з багатьма помічниками напали на дім вїйта Сасина Никифоровича, висікли вікна, порубали двері, побили самого вїйта і забрали два пулгаки, рушницю та шаблю, а також “скрынку местскую, въ которой было копъ пятьдесят грошей литовских, и в той же скрынцы было листовъ на долги розные и реестра местские и sprawy местские”¹⁵⁵.

У серпні 1606 р. горохівський міщанин Андрій Ляхович скаржився на державцю с. Підліски Томаша Стана, з наказу якого слуга його, Білецький, побив згаданого міщанина, коли той повертався з поля до міста, і забрав чотирьох волів та “зъ за пазухи зъ хусткою золотых двадцет полских”¹⁵⁶.

Важко сказати, що сталося поміж Яном Ощовським та бурмистром Станіславом Балвером, який приїхав до шляхтича в Ощів “яко до хорого з лекарствы балверскими”, але слуги шляхтича, без жодної, за словами бурмиистра, причини повалили його на землю, побили киями та забрали лікарські інструменти, олійки й мазі, а також сім червоних золотих та копу грошів литовських¹⁵⁷.

¹⁵¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, арк. 756–756 зв.

¹⁵² Там само, спр. 19, арк. 586–586 зв.

¹⁵³ Там само, спр. 40, арк. 194.

¹⁵⁴ Там само, спр. 61, арк. 97.

¹⁵⁵ Там само, спр. 67, арк. 155 зв.–157 зв.

¹⁵⁶ Там само, спр. 76, арк. 789–789 зв.

¹⁵⁷ Там само, спр. 90, арк. 647–647 зв.

Траплялося, що від руки шляхти міщани гинули. Так, під час ярмарку на свято Вознесіння Господнього (4 червня 1620 р.) Микола Колпитовський і Ян Порванецький з приятелями вчинили погром “ярмарок розервали, распорошили, зопсовали, зквалтили”. На ринку стріляли з рушниць, вимагали для себе безплатних напоїв (меду), запалили від стрільби будинок міщанина Криштофа Вербовського, побили і поранили вїта Стефана Отрошевича і вбили двох міщан та ще декількох поранили. Одного з шляхетських помічників “на гарячом учинку о године двадцат второй на цеском зекгару” міщани зуміли схопити і посадили до луцької замкової в’язниці¹⁵⁸. Ще один інцидент на ярмарку стався у травні 1638 р., коли шляхтичі Ян Воронич, Ян Горковський та Олександр Блендовський разом зі слугами й челяддю, зі слів міщан, вчинили погром у місті “*тумулть, межы людом на ярмарокъ згромажоный, учынили бючы, секучы и стреляючы, людей невинных так мещчанъ тамошных яко и гостей, на ярмаркъ згромажоных*”¹⁵⁹. Ця справа мала значний резонанс і декілька разів була предметом судового розгляду. Перше засідання відбулося 21 липня¹⁶⁰, далі 27 вересня (на ньому Ян Воронич твердив, що то міщани першими почали протистояння¹⁶¹), було продовжене 19 і 21 жовтня і в підсумку відправлене до Трибуналу¹⁶².

У січні 1631 р. у Луцькому гроді міщани Лукаш Постигач і Роман Коваль у присутності князя Адама Сангушка оскаржували шляхтичів Святослава Ягодинського, Андрія Новоселецького і Яна Порванецького за “посечене и побите мещанъ горуховских”¹⁶³. До цієї справи повернулися 5 квітня, коли у гроді бурмистр Сава Стефанович від себе, від імені Стефана Хмарича і Хвеска Седяревича, “на тот час барзо хорых”, і від усіх міщан звинуватив згаданих шляхтичів у тому, що вони 10 січня 1631 р. разом з челяддю зі зброєю вночі приїхали до міста і вчинили крик та стрілянину. Міщани, що виходили з будинків, стали жертвами побиття цією компанією. Факт таких дій підтвердив возний Андрій Прудинський¹⁶⁴.

Інколи при нападі на міщанський будинок діставалося і шляхтичам. Так, у жовтні 1580 р. Іван Цевовський зі слугами й приятелями напав на будинок войтовича Омеляна, в якому зупинилися шляхтичі Іван Холоневський та Іван Жуковецький – їх було побито і пограбовано¹⁶⁵. Скривджені були в Горохові Ян Скованович-Обчинський та його дружина Маруша Бенедиктівна, які зупинилися у міщанина Юрія Островського. Слуги князя Сангушка силою забрали їх і кинули

¹⁵⁸ ЦДАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 119, арк. 173–176.

¹⁵⁹ Там само, спр. 211, арк. 791 зв.–793 зв.

¹⁶⁰ Там само, спр. 214, арк. 97–103, 115 зв.–121, 402–403, 659 зв.–660 зв.

¹⁶¹ Там само, спр. 212, арк. 147 зв.–151, 213 зв.–215 зв.

¹⁶² Там само, арк. 318–320 зв., 572 зв.–574 зв.

¹⁶³ Там само, спр. 176, арк. 60–60 зв.

¹⁶⁴ Там само, спр. 176, арк. 284 зв.–286.

¹⁶⁵ Там само, спр. 22, арк. 450 зв.–451.

до в'язниці та вимагали дати їм чистий бланк із підписом (т. зв. мамрам), а за цей час пограбували їхній двір¹⁶⁶.

Водночас відомі приклади гідного поведження шляхтичів. Зокрема, у вересні 1642 р. шляхтич Олександр Базановський, їдучи з “Польщі”, при підводах свого пана, богуславського старости Казановського, у с. Іваничі зустрів горохівського міщанина (ім'я не вказане), який попросив його допомоги, оскільки злодії вкрали коня. Базановський звернувся за підтримкою до шляхтича Тобіаша Іваницького і, отримавши від нього людей, зумів відбити у злодія коней і воза¹⁶⁷.

У стосунках зі шляхтою, міщани також далеко не завжди були ідеальними і при нагоді теж показували свою силу. Певним чином психологічний бар'єр ламався, коли власники міст залучали міщан до з'ясування своїх стосунків із сусідами-шляхтичами. У червні 1546 р. Федір Богданович Мишка-Холоневський скаржився великому князеві на Андрія Михайловича Сангушка за те, що його горохівські міщани неодноразово нападали на підданих скаржника і забирали гроші, худобу, а в гаях вирубували дерева. Все це не могло не відбуватися хоча б за мовчазної згоди власника міста, а можливо і з його наказу. Натомість всі звернення Мишки-Холоневського до Сангушка з проханням вчинити справедливість успіху не мали¹⁶⁸.

Урядник люблінського воєводи Марка Собеського Ян Томашевський скаржився на горохівських міщан, які в ніч на 12 березня 1601 р. ватагою близько 100 осіб з наказу князя Григорія Сангушка здійснили наїзд на запуст поблизу с. Печихвости, побили трьох побережників, що там були, а запуст “*высекли и вырубали*”. Ян Томашевський трьох міщан зумів затримати, але коли віз їх через с. Рачин, місцеві селяни відбили затриманих, а самого урядника сильно побили. Возний Шимон Висонинський свідчив, що вирубано кількасот дерев¹⁶⁹. Війт Омелян Никифорович подав свою версію того, що відбулося. Міщани в неділю 10 березня зі збіжжям були на торгу в Ляшках, а продавшись, поверталися додому. В с. Матів до них приєднався трубач князя Сангушка Кулна, який їхав з Сокаля. Далі вони разом доїхали до с. Печихвости, де їх на греблі перестріли кількадесят підданих Филипа Бокія, побили й пограбували, забравши пояси з грошима¹⁷⁰. Фрагментарність джерел не дає змоги з'ясувати, яка зі сторін винна, але безсумнівно є те, що міщан втягнули у міжшляхетські суперечки. Подібно в 1628 р. Адам Сангушко залучив міщан до нападу на Олександра Вільгорського¹⁷¹.

Відомі випадки побиття міщанами шляхти. У жовтні 1576 р. Остафій і Костянтин Колпитовські та Богущ Ліплянський звинуватили міщанина Юрка,

¹⁶⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 962–963.

¹⁶⁷ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 77, арк. 596–596 зв.

¹⁶⁸ *Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie*, t. 4, 483–484.

¹⁶⁹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 62, арк. 142–143.

¹⁷⁰ Там само, арк. 146, 256 зв., 157 зв., 194–196 зв.

¹⁷¹ Там само, спр. 162, арк. 30.

який під час ярмарку в Горохові, “зобравши мнозство людей околкосоть человека”, побив із ними та пограбував шляхтичів¹⁷². У січні 1599 р. в домі єврея Шломи міщанин Малошевич побив і поранив шляхтича Томаша Гойського¹⁷³. У червні 1599 р. уповноважений Станіслава Грушецького Андрій Дахнович скаржився на Григорія Сангушка, за розпорядженням якого горохівський урядник Жуковський з міщанами напав на господу міщанина Германа, в якій зупинився Грушецький, поранили його, забрали мішок з грішми (300 червоних золотих) та особисті речі¹⁷⁴. У лютому 1600 р. на горохівських міщан за побиття скаржився Томаш Пуйський¹⁷⁵. Андрій Порванецький (1614 р.) оскаржував міщан за побиття в Горохові його, вагітної дружини та матері, а возний Андрій Порецький засвідчив побої¹⁷⁶.

У липні 1616 р. Станіслав Олізаровський приїхав до Горохова, шукаючи, за його словами, справедливості у вїйта на міщанина Станіслава Петровського, який разом із сином Павлом побив челядника скаржника Вацлава Стралковського. Однак вїйт зі синами, бурмистр і райці побили його і кинули до міської в’язниці, забравши речі та гроші¹⁷⁷. Міщани заявили, що Олізаровський прибув до Горохова п’яний, ображав вїйта, а його сина Яна поранив у праву руку, тому його затримали і запроторили до в’язниці¹⁷⁸. Конфлікт мав судове продовження, бо у вересні Олізаровський знову позивав вїйта й міщан за побиття та тримання впродовж тижня у в’язниці¹⁷⁹. Справа розглядалася в суді 30 травня 1617 р. З’ясувалося, що вїйт тричі не з’являвся на судові засідання через хворобу, а тепер не постав у суді вже четвертий раз. Уповноважений від вїйта шляхетний Северин Білостоцький просив відкласти справу, але поведова сторона опротестувала це і суд підтримав протест. Білостоцький просив апеляції до Трибуналу, але і цього суд не дозволив, після чого адвокат звинуватив суд у неправних діях і покинув засідання¹⁸⁰. У жовтні 1618 р. вїйт з міщанами знову отримали позов до гроду¹⁸¹, а в травні 1619 р. уже вїйт з міщанами позивали Олізаровського¹⁸². Чим закінчилася справа не знаємо, але, очевидно, що недоговорювали й подавали себе у вигідному світлі обидві сторони.

Подібна історія сталася в листопаді 1621 р. Мартин Брушковський приїхав до горохівського урядника Майка (місто було в оренді Маєра Давидовича) за справедливістю, бо якась Куцева Маркова разом зі своїм сином позичила і не

¹⁷² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 16, арк. 461 зв.–462.

¹⁷³ Там само, спр. 56, арк. 423–424.

¹⁷⁴ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 13, арк. 1011–1012.

¹⁷⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 58, арк. 5.

¹⁷⁶ Там само, спр. 99, арк. 168 зв.–169; спр. 102, арк. 365 зв.–366.

¹⁷⁷ Там само, спр. 103, арк. 837 зв.–838 зв.

¹⁷⁸ Там само, арк. 905 зв.–906.

¹⁷⁹ Там само, спр. 104, арк. 927–930 зв., 988–989 зв.

¹⁸⁰ Там само, спр. 107, арк. 321–324.

¹⁸¹ Там само, спр. 110, арк. 639–639 зв.

¹⁸² Там само, спр. 113, арк. 52–53.

відділа у нього 8 зол. Урядник, незважаючи *“на стан его шляхетский, торгнул се вперед словы неучтивыми [...], а потом до кия се порвавши, казал хлопом двери тримати, оного окрутне а нелютостиве збил, змордовал и скрвавиль и стан его шляхетский зелжилъ, зганбил”*¹⁸³. У січні наступного року Майко отримав позов за побиття і зневаження Брушковського¹⁸⁴.

Адам Жулинський у жовтні 1636 р. приїхав на ярмарок для придбання необхідних йому речей та отримання боргів у міщан. Коли він уже покидав місто, виїхавши з міської брами, його наздогнали слуги Івана Колпитовського (мабуть горохівського урядника) та міщани. Шляхтича обізвали, побили, забрали воза з речами та гроші, а самого кинули до в'язниці¹⁸⁵.

Відзначився надужиттям і син вїйта Омеляна Никифоровича Григорій, який у вересні 1622 р. з приятелями напав на львівського єврея Іляша Ліbermanовича в с. Несвіч. Погрожуючи зброєю, забрав речі, карабін і гроші¹⁸⁶.

Міщани обстоювали свої інтереси не лише індивідуально, а й колективно, а також із допомогою власників чи орендарів / державців. Так було у випадку з крадіжкою коней у двох горохівських міщан. 30 червня 1605 р. з пасовища під містом у Германа Федоровича та Куца Степановича вкрали коней. Сліди злодіїв вели до Торговиці. У ході переслідування одного крадія спіймали. Ним виявився Андрій Желязовський, а другий – утік. У спійманого знайшли багато речей (одежа, шапки, шабля тощо). Найближчим містом виявилася Муравиця, і саме там міщани заявили тамтешньому вїйту про те, що сталося. Вїйт Станіслав Пясецький забрав у них речі, а злодія відправив до дорогостайського урядника Павла Кудельського. Міщани повернулися до Горохова з нічим. Тоді Станіслав Мнішек, який тоді тримав місто в оренді чи заставі, послав свого горохівського урядника Самуеля з возним Іваном Жуковським до дорогостайського урядника, однак той злодія не видав¹⁸⁷. 14 липня Кудельський та Пясецький прислали до Луцького городу листа, в якому повідомляли, що горохівські міщани хотіли силою забрати злодія, але той назвався шляхтичем сохачівського повіту і вони допровадили його до городу як шляхтича¹⁸⁸. Судове засідання по цій справі відбулося 9 вересня того ж року. Крім міщан на засіданні був уповноважений від міщан Стефан Голинський. Вислухавши обидві сторони, судді взяли до уваги заяву Андрія Желязовського про те, що крадій коней пристав до нього в дорозі, а коли почалось переслідування, утік, залишивши з ним коней і речі. Суд врахував, що звинувачуваний у крадіжці є шляхтичем, і дозволив йому очиститися присягою, що шляхтич і зробив та був звільнений від відповідальності¹⁸⁹.

¹⁸³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 123, арк. 737 зв.–738 зв.

¹⁸⁴ Там само, спр. 126, арк. 193–193 зв.

¹⁸⁵ Там само, спр. 201, арк. 1341 зв.–1342 зв.; спр. 205, арк. 259–260.

¹⁸⁶ Там само, спр. 130, арк. 741–742.

¹⁸⁷ Там само, спр. 75, арк. 171 зв.–174.

¹⁸⁸ Там само, арк. 196–зв. 198.

¹⁸⁹ Там само, спр. 74, арк. 1115 зв.–1116 зв.

Водночас відомі випадки порозуміння між міщанами і шляхтичами. Зокрема, у січні 1606 р. у Луцькому гроді шляхетний Войтех Токарський заявив, що бурмистр, райці та міщани Горохова через міського писаря Яна Клопотовського віддали йому 10 зол., за провину перед ним (ближче не пояснену), на що він дав їм квіт¹⁹⁰.

Незважаючи на те, що Горохів протягом XVI – першої половини XVII ст. залишався невеликим поселенням, він утримував статус міста й справно виконував функції локального торгово-ремісничого осередку для своєї волості. Наявні в місті церква, костел, єврейська школа і колегіум робили його певним духовно-освітнім центром для округи.

REFERENCES

- Alexandrowicz, Stanisław “Zaludnienie miasteczek Litwy i Białorusi w XVI – pierwszej połowie XVII wieku,” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 27 (1966): 35 65. (in Polish).
- Arkheolohichni pamiatky Volynskoi oblasti (materialy do “Zvodu pamiatok istorii ta kultury Ukrainy. Volynska oblast”). Uporiadnyky Mykola Kuchynko, Hryhorii Okhrimenko, Oleksii Zlatohorskyi. Lutsk: Vezha-Druk, 2017. (in Ukrainian).
- Boriak, Hennadii. “Torhovelni shliakhy na Volyni v pershii polovyni XVI st.”. *Mynule i suchasne Volyni*. Lutsk, 1985. 168–172. (in Ukrainian).
- Gritskovich, Anatoliiy. *Chastnovladelcheskiye goroda Belorussii v XVI–XVIII vv. (sotsialno-ekonomicheskoye issledovaniye istorii gorodov)*. Minsk: Nauka i tekhnika. 1975. (in Russian).
- Haidai, Lidia. “Horokhiv serednovichnyi”. *Aktualni problemy rozvytku mist ta miskoho samovriaduvannia (istoriia i suchasnist)*. Rivne, 1993. 93 95. (in Ukrainian).
- Halecki, Īskar *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915. (in Polish).
- Kopysskiy, Zinoviy. *Ekonomicheskoye razvitiye gorodov Belorussii XVI – pervoy poloviny XVII vv.* Minsk: Vidavnitstvo. 1966. (in Russian).
- Krykun, Mykola. “Chyselnist naselennia Volynskoho voievodstva u druhii chverti XVII stolittia”. Mykola Krykun, *Voievodstva Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI–XVII stolittiakh. Statti i materialy*. Lviv: UKU 2012. 223 235. (in Ukrainian).
- Kulejewska-Topolska, Zofia. “Oznaczenia i klasyfikacje miast w Dawnej Polsce (XVI–XVII w.)”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2 (1956): 253 268. (in Polish).
- Kulejewska-Topolska, Zofia. *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1964. (in Polish).
- Lietuvos Metrika. Užrašymų kn. 3, parengė L. Anuzyte ir A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998. Kn. Nr. 3: (1440–1498). (in Lithuanian).
- Lietuvos Metrika. Užrašymų kn. 6, parengė A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007. Kn. Nr. 6: (1494–1506). (in Lithuanian).
- Sas, Petr. *Feodalnyye goroda Ukrainy v kontse XV – 60-kh godakh XVI vv.* Kiev: Naukova dumka. 1989. (in Russian).

¹⁹⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 76, арк. 83 зв.–84 зв.

- Sobchuk, Volodymyr. *Vid korinnia do krony. Doslidzhennia z istorii kniazivskykh i shliakhtskykh rodiv Volyni XV – pershoi polovyny XVII st.* Kremenets: Kremenetsko-Pochayivskiy derzhavnyi istoriko-arkhitekturnyi zapovidnyk, 2014. (in Ukrainian).
- Voronchuk, Iryna. *Naselennia Volyni v XVI – pershii polovyni XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demohrafichni chynnyky.* Kyiv: Natsionalnyi naukovo-doslidnyi instytut ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii, 2012. (in Ukrainian).
- Zaiats, Andrii. *Miske suspilstvo Volyni XVI pershoi polovyny XVII st.* Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2019. (in Ukrainian).

THE VOHYNIAN TOWN OF HOROKHIV IN THE 15th – THE FIRST HALF OF THE 17th CENTURY (SKETCHES TO HISTORY)

Andriy ZAYATS

Ivan Franko National University of Lviv,
The Chair of the Ancient History of Ukraine and the Archival Studies
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine
e-mail: andriy.zayats@lnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

The article traces the origins of Horokhiv's urban status and the way of its getting to the estates of the princely family of Sanguszko, and later to Kilian Wilhorsky. The mechanism of the populating and its border formation is shown. The small population of Horokhiv allows to classify it as a small town. The Horokhiv had a castle, and its urban fortification was wooden and earthwork. The town had two gates and the most of the buildings were wooden. Better houses were located on the market place near the town hall. Among the religious buildings of Horokhiv are mentioned: Orthodox and Catholic churches and also synagogue. There was a Jesuit college in the city. Urban self-government was granted with the privilege of the Magdeburg Law (1600). The number of town councilors and lay judges (*tawnicy*) was normal for the Volyn cities. The importance of trades and fairs in Horokhiv's economic life is revealed. The town has been repeatedly leased and mortgaged. The difficult relations of the burghers with the nobility are analyzed. The socio-economic level of Horokhiv's development, combined with the educational and religious buildings in the city, turned it to a center for its surrounding region.

Keywords: Volyn, Horokhiv, Sanguszky, Magdeburg law, burghers.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2021

Стаття прийнята до друку 17.12.2021